

Liene Markus-Narvila – humanitarinių mokslų daktarė, Latvijos universiteto Latvių kalbos instituto mokslo darbuotoja.

Moksliniai interesai: dialektologija, leksikologija, leksikografija.

Adresas: Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050, Latvija.

Tel. +371 67226345.

El. paštas: liemarnar@gmail.com.

Liene Markus-Narvila: PhD in Philology, Researcher at the Latvian Language Institute, University of Latvia.

Research interests: dialectology, lexicology, lexicography.

Address: Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050, Latvia.

Phone: +371 67226345.

E-mail: liemarnar@gmail.com.

Liene Markus-Narvila

LU Latviešu valodas institūts

NOVCOJUSĪ LEKSIKA J. LANGIJA VĀRDNĪCĀ (1685): NAUDAS VIENĪBU NOSAUKUMI

Anotacija

I J. Langijo žodyną (1685) įtrauktų ir straipsnyje išanalizuotų šio tipo leksemų skaičius nėra didelis – jų surasta 11 (*ārtaugs, dālderis, diķis, eiduks, grosis, kauss, māarka, skatiks, šķīliņģis, vērdiņģs, zelta gabals*). Dar keletas aptiktų leksemų (pvz., *siknauda, vara nauda* ir kt.) detaliau nenagrinėtos, nes jos tiesiogiai piniginių vienetų neįvardija. Visos rastos leksemos yra žinomos iš daugelio XVII–XIX a. žodynų. Reikia pažymėti, kad žodynų rengėjai jas dažnai perimdavo iš savo pirmtakų. Pavyzdžiui, J. Langijas dalį žodžių nusižiūrėjo iš G. Mancelio žodyno, o J. Langiju, rengdamas savo žodyną, rėmėsi J. Langė.

Žvelgiant iš dabartinės perspektyvos, didžiąją dalį nagrinėtų leksemų reikia laikyti pasenusiomis. Dabartiniai kalbos vartotojai jų nebevertuoja, šios leksemos randamos tik žodynuose, folklorinėje medžiagoje ir frazeologijoje (*dālderis, diķis, eiduks, grosis, māarka* ir kt.). Visa tai liudija, kad kur kas didesnio ir svarbesnio šios leksinės grupės žodžių vaidmens, palikusio ryškų pėdsaką latvių (kaip ir visų kitų tautų) istoriniame ir kultūriniame pavelde, būta praityje.

Surinkta medžiaga ir istoriniai-kultūriniai šaltiniai byloja, kad piniginių vienetų ir juos įvardijančių leksemų paplitimas dabartinės Latvijos teritorijoje buvo visai nemenkas. Ne išimtis ir Žemutinė Kuržemė.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: pasenusi leksika, piniginiai vienetai, patarmės, žodynas.

Abstract

The Latvian language dictionary of J. Langius (1685) does not contain a large number of terms denoting monetary units – altogether there are 11 of them (ārtaugs, dālderis, diķis, eiduks, grosis, kauss, mārkā, skatiks, šķiliņģis, vērđiņģis, zelta gabals), as well as some other money-related lexemes (e.g., *siknauda*, *vara nauda* etc.) which are not designations of monetary units and therefore are not analyzed in this article. These lexemes are included in most 17–19th century dictionaries, and sometimes are borrowed from one dictionary into another. For instance, J. Langius has taken over the words included in the dictionary of G. Mancelius, but later J. Lange, in his turn, refers to J. Langius in his work. Nowadays most of these words are obsolete, because the objects they denoted are no longer in use. These lexemes can be found in dictionaries, and in many cases also in folklore and in idiomatic expressions, which testifies to their once wide scope of usage and, naturally, the significance of money in the culture and history of the Lower Kurzeme region and the whole territory of Latvia. This fact is supported not only by the analyzed material, but also by various other culturally historical sources.

KEYWORDS: obsolete vocabulary, monetary units, sub-dialects, dictionary.

doi:<http://dx.doi.org/10.15181/rh.v21i0.1522>

Ievads

Nauda jau izsenis bijusi būtiska reālīja ikvienā tautā. To, ka naudai bijusi nozīmīga loma arī Latvijas teritorijā, apliecina jau dainās fiksētie naudas nosaukumi, kā arī dainas, kurās nauda minēta kā maksāšanas līdzeklis: *Ai, mūsu māsiņa, / Dārgumu vien! / Viens sagšas stūritis / Dālderī maksā* (LD 16996 Bārtā); izmantota pārticības atspoguļojumā: *Laba nauda, laba nauda, – / Vēl vajaga, vēl vajaga! / Vēl vajaga sudrabiņa / Pie ta vara gabaliņa* (LD 1773-1 Cesvainē); izmantota dažādos cilvēka dzīvē nozīmīgos rituālos: *Kam ta tāda naudas lāde / Pagaldē mētajās? / Ta bērniņa naudas lāde, / Ko šodien krustijām* (LD 1547-1 Annas muižā (Ķēčos)) u. tml. Naudas nozīmību latviešu tautas dzīvē rāda arī sakāmvārdi un parunas, piem., *Nauda valda pasauli* (1900, 1052), *Ja nav nauda, tad nav maize* (997, 5167), *Par naudu var visu nopirkt, izņemot prātu un veselību* (1341, 32817), *Ar naudu tiek tālāk nekā ar taisnību* (1766, 407) u. tml. (plašāk sk. LSP 1957; LSDe).

Lai gan dainās, sakāmvārdos un parunās atspoguļots dažāds naudas vienību lietojums, kā norāda Edgars Dunsdorfs un Arnolds Spekke, „Diemžēl nav iespējams precīzs pārskats par to, kādas naudas sugas bija apgrozībā Latvijā. Varam tikai konstatēt atsevišķos gadījumos, kādu naudu lietoja maksājumos vai kāda atradās krājumos, un tad cerēt, ka šīs nejaušās izlases ir tipiskas.” (Dunsdorfs, Spekke 1964, 519)

Daļēji šo priekšstatu varam gūt jau no vārdnīcām, sākot ar 17. gadsimtu, tā, piem., *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīcā ar īsu latviešu gramatiku* iekļauti naudas vienību nosaukumi, kas vairs nav aktīvajā lietojumā un ir no mūsdienu viedokļa novecojusi leksika.

Šo naudas vienību skaits nav liels, fiksētas 11 naudas vienības (ārtaugs, dālderis, diķis, eiduks, grosis, kauss, mārka, skatiks, šķiliņģis, vērđiņģis, zelta gabals), kā arī dažas ar naudu saistītas leksēmas, kas tiešā veidā nav uzlūkojamas par naudas vienībām, piem., *sīknauda*, *vara nauda* u. tml., kas rakstā netiks sīkāk aplūkotas.

Kā salīdzinošais materiāls rakstā izmantota Kārļa Mīlenbaha, Jāņa Endzelīna, Edītes Hauzenbergas-Šturmas „Latviešu valodas vārdnīca” un tās papildinājumi, kā arī nozīmīgākās 17.–19. gs. sagatavotās un izdotās tulkojošās vārdnīcas, piem., Georga Mancelļa (*Georg Mancelius*), Jakoba Langes (*Jakob Lange*), Gotharda Frīdriha Stendera (*Gotthard Friedrich Stender*), Karla Kristiana Ulmaņa (*Carl Christian Ulmann*) u. c. autoru vārdnīcas.

Naudas vienību lingvistiskais raksturojums

Grossis ir sech' Ahrtaugi jeb trihs Schkillingi (Langius 1685, 84).

Identā forma fiksēta arī G. Mancelļa „Lettus”: *Schilling / skillings / Ahrtaug*s (Lettus 1638, 152), līdzīgi arī „Phraseologia Lettica”, piem., ein Schilling / *Schkillings / Artaugs*; zwey Schilling stück / *diwi Artaug=ghabbals* {*Artaug=ghab-bals*} (Phras. 1638, 373). Savukārt latviskotās formas fiksētas citās 17. gs. vārdnīcās, piem., Pieniadz. Nummus, us, teruncius, obolus. *Kaus / Artaus* (Elger 1683, 368); *Ahrtaus*. ein schwartzer schilling. 6 machen einen (polnischen) grossen (Fürecker 1685 [1997] I 23; II 19). Ar nozīmi ‘feniņš jeb penijs’ latviskotā leksēma *artavs* fiksēta 17.–18. gs. vārdnīcās: *Artaws*, (bibl.) Heller (Lange 1773, 30); *artaws*, Heller, Pfenning. Tahm. (Stend. 1789 I 7); *Artaws*, -a, ein Heller Ungebr. (Ulmann 1872, 14); *Artaus*, der Heller (bibl.) (Brasche 1875, 40) (par šo nozīmi sk. arī Dunsdorfs, Spekke 1964, 525).

Leksēma *artavs* un var. fiksēta arī 20. gs.: *ārtava*, *ārtavs*, *ārtavs* ‘Heller, eine alte Münze’ (ME I 244).

Senkr. а́ртуг ‘медная монета’, latviešu *ārtava*, *ārtavs* ‘sīka monēta, grasis’ un lietuviešu *artaugas* aizgūtas no senzviedru *ortogh*, *örtogh* ‘монета, равная 1/3 ейрп (öre)’, burtiski ‘железная проволока’ (sal. arī senaugs-

1. att. Ārtigs, kalts Livonijas
ordeņvalstī, Tallinā, pirms
1422.–1426. gada naudas reformas
(Ducmane, Ozoliņa 2013, 32)

vācu *aruzi*, jaunaugšvācu *Erz Фасмер* I 1986, 89). Tomēr J. Endzelīns šo hipotēzi apšaubā; drīzāk latviešu ārtausgs (resp. ārtavs, ārtava un var.) šajā gadījumā (sal. *arthau* ‘eine Münzsorte’), aizgūts no slāvu *artava* ‘mensurae species’ (> gr. ἀρτάβη) (ME I 244).

Leksēma **ārtavs** apzīmē gan senu laiku svāra mērvienību, gan naudas vienību ar dažādu vērtību. Kā norāda E. Dunsdorfs un A. Spekke: „Termins ārtausgs ir sastopams 15. un agrāko gadsimteņu Livonijas dokumentos. 15. gs. sākumā 3 vai 4 ārtausgi līdzinājās vienam šķiliņam resp. mārķā bija 108 vai 144 ārtausgi. Šajā gadsimtenī notika terminoloģijas maiņa, jo sāka kalt, t. s., jaunus jeb rupjos ārtausgs, kas vērtības ziņā atbilda šķiliņam. Līdz ar to mārķā skaitīja 36 ārtausgs. Sešpadsmitā gadsimta dokumentos termins ārtausgs vairs nav sastopams. Tai vietā oficiāli lieto tikai terminu šķiliņš. [...] ārtausgs 15. gs. sākumā ir trešdaļa vai ceturtdaļa šķiliņa. 15. gs. beigās ārtausgs ir šķiliņa sinonims. Tā tas turpinās līdz 17. gs. beigām, kad ārtausga vārdu dabū, t. s. melnais šķiliņš un tas zaudē vērtību, salīdzinot ar balto šķiliņu.” (Dunsdorfs, Spekke 1964, 525). Uz līdzīgu vērtību norāda arī Jānis Zemzaris: „ērtūgs, arī ārtigs, ārtavs – 1/24 mārķas” (Zemzaris 1981, 160), savukārt „Latviešu konversācijas vārdnīcā minēts, ka **ārtausgs**, „sākot ar 14. gs. sudraba sīknaudas gabals līdzīgs vienam šiliņam; 17. gs. – tikai 0,5 šiliņa” (Konv. I 1464). **Kā norādījušas** Kristīne Ducmane un Anda Ozoliņa: „No 14. gs. vidus līdz 1420. gadam reālais sudraba daudzums Rīgas aprēķina mārķā, no kuras kala ārtigus un feniņus, bija samazinājies piecas reizes. Tādēļ tika nolemts trīs reizes paaugstināt jaunkaļamo ārtīgu vērtību, faktiski tos pielīdzinot aprēķina šiliņam.” (Ducmane, Ozoliņa 2013, 32).

Dahlderis, ein Thaler. 6 Marck Churisch. **Wätz Dahlderis** (**Schķähp’ dahlderis**, **Juckum=dahlderis**) ein Reichs=thaler (Langius 1685, 43).

G. Manceļa vārdnīcās atrodam vien leksēmas ein Reichstahler / *wätz Dahlderis* / *Jauckuma=dahlderis* (Phras. 1638, 373) resp. *vecdālderis* un *jukuma dālderis*, savukārt citās 17.–19. gs vārdnīcās reģistrēta arī leksēma *dālderis*, piem., *winnam buhs atmettinaht diwi simtus dahlerus* Es soll 200 rdhl. straf geben (Fürecker 1685 [1997] I 145; II 226); *Dahlderis*, ein Tahler Alberts, *schķehpu dalderis* idem. *appals dahlderis* ein harter Thaler (Lange 1773, 71); *dahleris*, *dahlderis*, Thaler; *schķehpu dahleris*, ein Speciestahler (?), Albertstahler (Stender 1789,33); *dahlderis*, **-ra**, der Thaler (Ulmann 1872,42); *Dahlderis*, der Thaler (Brasche 1875, 52).

Ar minēto nozīmi leksēma fiksēta arī ME un EH; sal. *dal̄deris*, *dālderis* ‘1) der Taler’ (ME I 434, 447; EH I 304, 311).

Naudas vienības nozīmē vārds reģistrēts arī folklorā, piem., [...] *Nelaužat, tautinas*, / *Tie dārgi ziedini*, / *Viens pats ziedinis* / *Dālderis maksā*; / *Ta*

pate liepina / Simts dālderisus (LD 33588 Nīcā); *Deri, kupči, vezumiņu, / Ko tik ilgi ķiņķelē? / Met apaļu dālderiti, / Kŗauj tad pillu vezumiņu* (LD 16649 Bārtā) un frazeoloģijā, piem., *Mētājas kā vecs (lieks) dālderis* novec. ‘saka, ja kādam nav īsti ko darīt, nav darba, ja kāds klaiņo’; *Lēkt par kapeiku (dālderī, santīmu) no jumta uz ecēšām* ‘darīt gandrīz vai neiespējamo, rīkoties neapdomīgi’ (LFV I 201, 438).

Līdz ar ig. *tālder* < vlv. *dālder* ‘Taler’ (ME I 434).

Dālderis ir sena sākotnēji sudraba (kopš 16. gs.), bet vēlāk arī vara monēta dažādā vērtībā (sk. LLVVe; Kursīte 2009, 91). Dālderu vārds cēlies no Bohēmijas Joahimstāles, kur atklāja bagātus sudraba slāņus, no kā sāka kalt naudas gabalus, ko sākotnēji sauca par Joahimstāles guldeņu grašiem, tad par **Jukuma dālderiem** (*Joachimstaler*), bet 1540. gadā jau vienkārši par dālderiem (Konv. III 4448).

Dālderis ir vācu naudas vienības apzīmējums; sākumā sudraba naudas gabals, smagāks par vienu loti (Kov. III 4448). Dažādi dālderī kalti arī Baltijā, tomēr galvenā naudas vienība saglabājās Alberta dālderis. Piem., Alberta dālderī Kurzemē dalīja 20 zeseros, savukārt ierēdņu algas aprēķinos 1810.–1811. gadā Alberta dālderī pielīdzināja 140 kapeikām sudraba, bet ar 1815. gada 5. jūniju patentu noteica par 133 kapeikām. (par to sk. Konv. III 4454–4456). E. Dunsdorfs, aplūkojot 17. gs. naudas vienības, norāda: „Galvenā Holandes nauda ārējā tirdzniecībā bija dālderis. Dālderis kala nevien Holande, bet arī citas valstis: Saksija, Brandenburga, Lībeka u. c. Lai atšķirtu dālderis, kuŗu vērtība pakāpeniski samazinājās, no dālderiem ar stabilu vērtību, pēdējos sauca par valsts dālderiem, bet latvieši tos sauca par **vecdālderiem** (izcēlums mans – L. M.-N). Vecdālderī bija divējādi: Alberta dālderī un specija dālderī. Specija dālderis bija nedaudz vairāk sudraba, tāpēc tie bija vērtīgāki par Alberta dālderiem. Latvijā apgrozījās kādu 24 dažādu sugu speciju dālderī un kādu 11 dažādu sugu Alberta dālderī. Vispopulārākie bija holandiešu Alberta dālderī.” (Dunsdorfs 1962, 510). Sudraba saturs vecdālderis bija dažāds, „hercogistē 17. gs. pirmajā pusē bija tāda pati nauda kā Rīgā (1 vecdālderis = 3 guldeņi (zloti) = 15 mārkas (sākot ar 1627. g.) = 30 pusmārkas (Dütchen) = 30 vērđiņi = 90 graši = 270 šķiliņi (sākot ar 1664. gadu, bija jādod vairāk) = 540 ārtaugi), bet gadsimta otrā pusē: 1 vecdālderis = 3 zloti = 18 sekseri = 90 graši = 540 šķiliņi. Bieži vien kaltās monētas ar šo iedalījumu nesaskanēja, piem., $1/_{12}$ un $1/_{24}$ dālderis monētas” (Dunsdorfs 1962, 511).

Iespējams, ka J. Langija minētais šķēpa dālderis ir t. s. *krusta dālderis*, jo pēc zīmējuma un teksta uzrakstiem dālderī ieguva dažādus nosaukumus, tā, piem., *krusta dālderis* bija ar krustotiem šķēpiem, zižļiem vai krustveidīgi sastādītu monogrammu (par dālderu dažādājiem nosaukumiem plašāk

2. att. J. K. Broces zīmētais dālderis, kalts 1576. gadā Jelgavā hercoga
Gotharda Ketlera valdīšanas laikā (Ducmane, Ozoliņa 2013, 63)

sk. Konv. III 4453; Ducmane, Ozoliņa 2013, 46–48). Gan *krusta dālderis*, gan šķēpa dālderis minēts arī dainās, piem., *Atmijami nu, tautieti*, / Ko ziedōsi izmijam: / *Atdod manus ziedu cimdus*, / *Še tavs krusta dalderits* (LD 15792 Lēdurgā); *Šķiliņģi, vērđiņi nabagu nauda*; / *Šķēpaini dālderī pādites nauda* (LD 1795 Raibeniekos (Durbē)). Sal. arī „Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas” šķirkli *nauda*, kurā iekļauta vārdkopa *skēpju nauda* (-kēpju=naudu), kas ir t. s. Alberta dālderī (par godu holandiešu reģentam Albrehtam II), kas 17. gs. Livonijā, Kurzemē un Rīgā tikuši vērtēti augstāk par zviedru naudu; vienā to pusē bijuši attēloti divi sakrustoti šķēpi (plašāk sk. LVVV).

Dūtkis, ein *Dütchenstück* (Langius 1685, 64).

Leksēma diķis fiksēta arī 18. gs. vārdnīcā: **diķķis**, Dütchen oder Zweyferdingstück’ (Stender 1782 I 42) un 19. gs. vārdnīcā ar norādi par neaktīvu lietojumu: **diķis**, eine kleine Münze, Dütchen (jetzt außer Gebrauch) (Ulmann 1872, 48); sal. arī **diķis** ‘eine ehemalige preussische Scheidemünze (Dütchen)’ *diķais diķis liku malu, tā bij mana kūmu nauda; diķītis, vērđiņš nabaga nauda; trīs diķi makā* 34175 (EH I 320).

Leksēma *diķis* naudas vienības nozīmē atspoguļota arī tautasdziesmās, piem., *Aiza rallā*, / *Trīs diķi makā!* / *Tos man iedeva* / *Vecais žāģeris*, / *Es viņam līdzeju* / *Trīs dienas zāgāt* (LD 34175 Priekulē); *Dukati, dālderī, ta kūmu nauda*; / *Diķītis, vērđiņš nabagu nauda* (LD 1795-2 Ezerē).

Diķis, arī *diķiņa* ir prūšu sīknauda, kas bija izkalta ar liku malu (sal. dainās minēto *liko diķi* (LD 1602-1 Kazdangā, 1602-2 Dunalkā)), lai to varētu atšķirt no vērđiņa. Diķa svars $\frac{3}{9}$ lotes, bet 140 diķi vienu Ķelnes mārkū, tāpēc 40 diķi ir vienlīdzīgi vienam apgrozības dālderim jeb 82,47 sudraba kapeikām (Konv. III 5330; sk. arī Kursīte 2009, 105).

*Wingam nhe warr nhe=weenu Eiduck’ nokah=pinah*t (Langius 1685, 100).

Leksēma ar nozīmi ‘vērđiņš’ reģistrēta arī citās 17.–19. gs. vārdnīcās, piem., *Eiduks* Kurzemē Ein ferding [...] (Fürecker 1685 [1997] I 67; II 113); *Eiduks*, ein Ferding (Lange 1773, 111); *eiduks*, ein Ferding (Stender 1789 I 61; II 237); *eiduks*, ein Ferding (Ausser Gebrauch gekommene kleine Münze) Tahm. (Ulmann 1872, 61). No piemēriem redzams, ka leksēma *eiduks* jau 19. gs. avotā parādās kā ārpus aktīvā lietojuma esoša.

Leksēma *eiduks* fiksēta arī tautasdziesmās, piem., *Spīdi gaiši, mēnestiņi*, / *Nakti vedu sērdieniti*, / *Tai nebija sudrabiņa* / *Ne eiduka dižumiņa* (5226-2 Rāvā); *Slauciju istabu*, / *Dabuju eiduku*, / *Uzkāpu kuilim*, / *Noskrēju Rīgā*, / *Pārvedu duj veģus*, / *Duj kumelišus* (34312-0 Krotē, Bunkā).

Sal. *eiduks* ‘vērdiņš; poļu veclaiķu trīs grašu naudas gabals’ (Konv. IV 6886; Kursīte 2009, 126); arī 1) ‘ein Ferding (ausser Gebraucht gekommene kleine Münze)’ Saldū (ME I 566) un 2) ‘1 1/2 Kopeken’ Dunikā (EH I 367).

Cilme neskaidra: nozīmes pārnesums vai homonīmi (?); sal. latv. *Eiduks* [...] ein heiducke (Fürecker 1685 I 67; II 113); poļu *Háyduk*. Pedes itis. m: Pedeftris miles. *Kaianeks / zoldats* (Elger 1683, 105); *Háyduk*, Pedes (itis. m). [Peftinikas] (SD 1677 57 I, 14–15).

Taču iespējama arī lietuviešu valodas ietekme; sal. liet. *eidžiūkas* ‘ein polnisches, altes Dreigroschenstück’ (ME I 566); ‘senas lenķu trijū skatiku pinigas, triskatikis’ (LKŽe).

Grossis (*Skatticks*), ein Groschen; **Grossis** ir sech’ Ahrtaugi jeb trihs *Schkillingi*; *sesch Groschi*, ein Marck (Langius 1685, 84).

Forma *grosis* reģistrēta arī G. Manceļa vārdnīcā, piem., *eine Marck/šesschi Ghrosschi*; ein Groschen/ *Ghrossis/ šessch artaugi* (Phras. 1638, 373), bet kopš 18. gs. vārdnīcās reģistrēta forma *grasis*, piem., *Grassis*, ein Groschen (Lange 1773, 121); *Grassis, -scha*, Groschen (Stender 1789, 76); *Grasis, -scha*, der Groschen (Ulmann 1872, 78) u. c.

Sal. *grasis*, *grašs* (Stendē) ‘der Groschen’ (ME I 638; EH I 398), kas < lv. *grosse* (EH I 398).

Leksēma *grasis* fiksēta arī tautasdziesmās *Nedomaju, necereju, / Tik bagatu tēva dēlu: / Pieci graši sīkas naudas, / Sieciņš auzu sēnaliņu* (25977–0 Gaiķos); *Dindaļi, dundaļi / Tie jauni vīri, / Visu laiku dundaļo / Pie viena graša. / Viens pats grasits / Maka dubenē, / To pašu grabenē / Līdz gaiļa laiku* (25666–0 Sasmakā (Ārlavā)), sakāmvārdos un parunās: *Taupi grasi, netaupi darbu* (956, 220); *Grasis arī nauda* (116, 895); *Grasis pie graša iztaisa rubli* (105, 129); *Netaisns grasis nenes augļus* (84, 2851) (plašāk sk. LSP 1957, 79, 148, 161), kā arī mūsdienu frazeoloģijā, kur spilgti norādīts uz *graša* mazvērtīgumu, piem., *Par (dažiem) grašiem ‘ļoti lēti’; Nedot (nemaksāt) ne grasi* ‘nedot, nemaksāt nemaz’; *Bada (nabaga, ubaga) graši (arī grasis)* ‘niecīga atlīdzība, niecīgs ienākums’; *Ubaga graši (arī grasis)* ‘niecīga atlīdzība, niecīgs ienākums’; (*Tikai*) *graša vērts* ‘mazvērtīgs’; (LLVVe; LfV I 393, 395–397; II 148); *Ne visi graši ir spoži* (1641 239); *Nestrīdies nieka graša dēļ* (556 12460); *Taupi grasi nedienai* (1001 530); *Grasis arī nauda* (1008 4491); *Cyts groša maklādams sadadzynoj desmit sveces* (1940 2816) (plašāk sk. LSDe).

3. att. Trīsgrasis, kalts 1596. gadā Kurzemes un Zemgales hercogistē, Jelgavā, hercoga Frīdriha Ketlera valdīšanas laikā (monēta kreisajā pusē); Trīsgrasis, kalts 1598. gadā Kurzemes un Zemgales hercogistē, Jelgavā, hercoga Vilhelma Ketlera valdīšanas laikā (divas monētas labajā pusē) (Ducmane, Ozoliņa 2013, 63)

Valodnieciskajos un kultūrvēsturiskajos avotos leksēma *grasis* skaidrota dažādi: 1. vēst. 'naudas vienība dažās valstīs no 12. gs. beigām līdz 20. gs. sākumam; attiecīgā naudas zīme, monēta'; 2. sarunvalodā 'ļoti maza naudas summa; arī sīknauda'; 3. 'naudas vienība Polijā, Austrijā; attiecīgā naudas zīme, monēta' (LLVVe); 'agrāku laiku sudraba, vēlāk arī vara nauda, kas atbilda 0,5 kapeikām; sākotnēji apzīmēja biezas monētas pretstatā plānām monētām (piem., feniņiem)'; Rīgai un Kurzemei speciāli kalti un tagadējā Latvijas teritorijā bijuši graši ar Rīgas un Kurzemes ģerboņiem: Rīgā Stefana Batorija 3 graši, Sigismunda III 3 graši, Kurzemē Gotharda Ketlera 3 graši, Vilhelma Ketlera 3 graši, Ernsta Birona 18 graši u. c. (Kursīte 2009, 142; Konv. VI 10529–10530). Kā liecina E. Dunsdorfa, A. Spekkes sniegtā informācija, tad „Prūsijai ieķīlātājā Grobiņas apgabalā vairāk nekā agrāk sāka apgrozīties Prūsijas mārkas un Prūsijas dālderī, kā arī prūšu sīknauda – graši un peniji” (Dunsdorfs, Spekke 1964, 537–539), 17. gs. otrajā pusē 90 graši atbilda 540 šķīliņiem jeb vienam vecdālderim (Dunsdorfs 1962, 511).

Kauss, [..] *it.: ein heller Pfennig; pähdeiu kauss' maxaht, den letzten heller bezahlen* (Langius 1685, 111).

Leksēma *kauss* naudas vienības nozīmē fiksēta arī citās 17. gs. vārdnīcās, piem., Heller/ *Kauß*; Pfennig/ *Kauß* (Lettus 1638, 87, 136); ein Pfennig/ *Kauß* (Phras. 1638, 373); Pieniadz. Nummus, us, teruncius, obolus. *Kaus* / *Artaus* (Elger 1683, 368), bet 18.–19. gs. vārdnīcās leksēma ar šo nozīmi nav reģistrēta.

Arī ME, EH leksēma *kauss* 'der Pfennig, der Heller' iekļauta ar atsauci uz senajiem avotiem (ME II 178).

Sal. *kausiņi*, kas ir vienusīgas, pēc brakteātu parauga 14. un 15. gs. kaltas monētas, pēc izdabtās, kausveidīgās formas nosauktas par kausiņiem (Konv. VIII 16340); arī 'viduslaikos mazvērtīga, zemas sudraba raudzes sīknauda (atbilda 1/240 mārkas), ko kala no plāna skārda vienusīgā dobspiedē (Kursīte 2009, 188). Tie bija denāriju, vēlāk grašu un šķīliņu daļas, un tos kala no sliktā, ļoti zemas raudzes sudraba;niecīgās metāla vērtības dēļ tie bija derīgi tikai tajā zemē, kur tie bija izlaisti (Konv. VIII 16340). Kā minējis E. Dunsdorfs, A. Spekke, „Par peniju 16. gadsimteņa dokumentos sauc mazāko Livonijas monētu. Latviski peniju sauca par kausu. Šo terminu mazākās monētas apzīmēšanai 1586. gadā lieto Bauskas mācītājs Gothards Reimers vienā no vecākajām saglabātajām latviešu grāmatām – luterāņu katechismā Enchiridijā, Kristus ciešanu stāstā („tos trīsdesmit sudraba kausus”).” (Dunsdorfs, Spekke 1964, 526).

Mahrka, ein Marck Curisch 6 gr., **puss Mahrkas 2 Mahrkas**, eine halbe Marck, 3 gr.; **puss Mahrkas=gabbals**, ein Düttchen; **peets Mahr=kas**, ein Gulden (Langius 1685, 152).

Leksēma *mārka* naudas vienības nozīmē reģistrēta arī citās nozīmīgākajās 17.–19. gs. vārdnīcās, piem., acht / neun / etc./ Marck / *aftoņas / deviņas Mahrkas*; eine halbe Marck / *puß=Mahrkas*; ein Düttchen / *puß=Mahrkas ghabbals*; ein Thaler / **šesschi Mahrki**; ein Gulden / *peetz Mahrki*; *deßmitts Mahrki*; *diwideßmitts Mahrki*; **šimbti Mahrki**; *tuhxtoschi Mahrki* (Phras. 1638, 271, 373–374); *Marka* ‘ein Mark. 6 gl.’ (Fürecker 1685 [1997] I 150; II 219); *mahrka* ‘ein Mark oder zweyferdingstück’ (Stender 1789 I 150); *màhrka* ‘die Mark (provinz. der Mark), eine früher in Liv = und Kurland gebräuchliche kleine Mnze, = 3 Kopeken’ (Ulmann 1872, 149; ME II 584).

< vlv. *mark* ‘(Geld) gewicht; ein halbes Pfund; eine Münze’, woher auch estn. *mark* ‘Münze, Mark, Pfund’ (ME II 584).

Vārds *mārka* (arī *marka*) kā naudas vienība pieminēta tautasdziesmās, piem., [...] *Nedzeņ manis kumelinis / Neziedotu ūdentinu. / Metu mārku upitē, / Lai dzeņ manis kumelins* (LD 33641 Nīcā un Rucavā); *Tautiets manu tēvu lūdza, / Cepuriti nosjēmies; / Vēl ceļōs nomessies, / Līdz pielūgsi māmūliti; / Simtu mārku iztēresi, / Līdz pielūgsi mani pašu* (15062–22 Rāvā), sakāmvārdos un parunās, piem., *Par marku dzēris, par rubuli apreibis* (1268, 742; sk. LSP 1957, 240).

Kā norādījis E. Dunsdorfs un A. Spekke, termins *mārka* ir viens no svarīgākajiem terminiem Livonijas naudas vēsturē, kam ir vairākas nozīmes: 1) Rīgas mārka bija Livonijas tirgotāju aplēsuma nauda— Rīgā, arī Rēvelē, Tērbatā un citos sīkākos Livonijas tirdzniecības centros (šo aplēsuma jeb skaita Rīgas mārku iedalīja četros vērdoņos, 36 šķiliņos un 432 penijos, resp. denāros, ko latvieši sauca par kausiem); 2) 16. gs. Rīgas mārku sāka kalt reālā naudā (sākotnēji to iedalīja 4 vērdoņos, 36 šķiliņos un 432 kausos, bet vēlāk, līdz ar naudas pasliktināšanos, to vērtība kritās); 3) dārgmetāla svars, kas līdzinās pusemārciņai; 4) mārku izmantoja, lai apzīmētu kaltajā naudā dārgmetāla daudzumu no kopdaudzuma (dārgmetāla un ligatūras kopā), t. i., monētas graudu (Dusdorfs, Spekke 1964, 522–524, 539; par leksēmu *mārka* nozīmi un vērtību sk. arī Konv. XIII 25824; Ducmane, Ozoliņa 2013, 36).

Arī 20. gs. leksēma *mārka* skaidrota dažādi: ‘sena naudas vienība, piem., Baltijā no 12. gadsimta līdz 17. gadsimtam) – sudraba stienis ar noteiktu masu’ (LLV-Ve); ‘sākotnēji sudraba un zelta svara vienība, vēlākos laikos nelielas vērtības monēta, naudas gabals’ (Kursite 2009, 276).

Grossis (Skatticks), ein Groschen (Langius 1685, 84).

Leksēma *skatiks* iekļauta arī J. Langes un K. K. Ulmaņa vārdnīcā: *Skattiks*, soll einigen ein Groschen heißen, ist Litthauisch (Lange 1773, 303); *skatigs, -a, skatiks* (Lth. *skatikkas*), ein groschen, in Littauen (Ulmann 1872, 260; ME III 784).

< liet. *skatikas* (ME III 784).

skatiks 'grasis' (Konv. XX 39066).

Sal. liet. *skatikas* '1. feodālās Lietuvas naudas vienība; 18.–19. gs. poļu un krievu grasis; 19. gs. krievu kapeikas monēta; 2. 1919.–1921. gada Lietuvā izmantotās naudas vienības (auksina) simtā daļa; 3. sīka monēta; 4. nauda' (LKŽe).

Grossis ir sech' Ahrtaugi jeb trihs Schkillingi (Langius 1685, 84).

Leksēma reģistrēta arī citās 17.–19. gs. vārdnīcās, piem., Schilling / *skillings* (Lettus 1638, 154A); ein Schilling / **Schkillings** / Artaugs (Phras. 1638, 373); **Schkillingis**, ein Schilling (Lange 1773, 281); **schkillingis**, Schilling (Stender 1789 I 248); Schilling, die Münze, **schiliusch** (Ulmann 1880, 622).

Leksēma *šķiliņģis* un var. reģistrēta arī 20. gs. avotos, piem., **šķiliņš, škilinģis, škilings, škilina** 'der Schilling' no literāriem un folkloras avotiem; **šiliņģis** 'der Schilling'; *šiliņģis vērđiņģis ubaga nauda* (FBR VIII 142; ME IV 18, 39).

Leksēmas *šķiliņģis* un var. naudas vienības nozīmē lietojumu Lejas-kurzemē apliecina arī dainas, piem., *Uzaugdama neredzeju / Brālam tādu kumeliņu. / Uz šķiliņģi riņķi grieza, / Uz dālderī lecināja* (29657-3 Bārtā); *Es māceju lecināt / Bandinieka kumelinu, / Uz šiliņģi riņķi griezu, / Uz dālderī lecināju* (29657-3 Nīcā). Arī atsevišķi sakāmvārdi un parunas norāda uz leksēmas *vērđiņš* lietojumu latviešu valodā, piem., *Pliks kā vērđiņš* (208, 407a; sk. LSP 1957, 142).

Līdz ar ig. *killīng* vārds aizgūts no lejasvācu valodas (ME IV 39).

Leksēma **šķilīngis** un var. skaidrota dažādi: 'naudas vienība (piem., Anglijā, Austrijā); attiecīgā naudas zīme, monēta' (LLVVe); 'agrāku laiku monēta, kas atbilda vienai deviņdesmit sestajai daļai no dālderā [..]' (Kursīte 2009, 463); vēlāk *šķiliņš* nozīmē tikai gluži mazvērtīgu kapara naudiņu un jau 18. gs. izzūd no latviešu valodas' (Ozols 1955, 432).

Šķiliņš vai šiliņš, sākumā Bizantijas zelta aureja vai solida nosaukums ģermāņu tautās, bet kā kalta monēta šķiliņš vispirms parādījās Francijā Ludviņa IX Svētā laikā (1266) ar nosaukumu Tūras grasis, kas Baltijas jūras piekrastes zem-

4. att. Šiliņi, kalti 1576. gadā Kurzemes un Zemgales hercogistē, Jelgavā, hercoga Gotharda Ketlera valdīšanas laikā (Ducmane, Ozoliņa 2013, 61)

ju, Prūsijas u. c. atdarinājumā ieguva nosaukumu šķiliņš (Konv. XXI 41700–41701). Kā norādījis E. Dunsdorfs, A. Spekke, bez grašiem un penijiem, kas bija apgrozībā Grobiņas apgabalā, vēl te tika lietota Lietuvas mārkā (avotos: *mac lettes*), šķiliņi un denāri (t. i. peniji), un blakus šīm jaunajām monētām agrākās – Rīgas mārkas, šķiliņi un peniji. Trejādām mārkām, divējādiem šķiliņiem un trejādiem penijiem bija katram savs atšķirīgs kurss un attiecīgs skaits naudas sistēmas dalījumā (par to sk. Dunsdorfs, Spekke 1964, 539).

Tieši ar zemas raudzes šiliņu kalšanu pēc Rīgas brīvpilsētas parauga Kurzemes un Zemgales hercogistē 1575. gadā tās galvaspilsētā Jelgavā tika uzsākta monētu kalšana. Uz šiliņiem bija attēlota Žečpospolitās karaļa Sigismuna II Augusta monogramma hercoga ģerbonī; aversā centrā bija atainots Ketleru dzimtas ģerboņa pamatelements – katla kāsis, savukārt tā vidū – Sigismunda II Augusta monogramma ar karaļa kroni, bet virs tā – monētas kalšanas gadskaitļa pēdējie divi cipari; gar monētas malu starp divām punktētām joslām atradās leģenda ar rozeti pirms tās: MONE[ta] NOVA ARGENTE[a] (jaunā sudraba monēta); šiliņa reversa vidū bija attēlots Kurzemes hercogistes ģerbonis, bet visapkārt gar monētas malu starp divām punktētām joslām leģenda: DUCAT[us]–CUR[landiae]–ET–SEMIGA[liae] (Kurzemes un Zemgales valdnieks) (Ducmane, Vēciņš 1995, 90).

Währdings, ein Färding, Drey=pälchen (Langius 1685, 329).

Leksēma ar vāciskoto izskaņu *-ings* fiksēta arī G. Manceļa „Phraseologia Lettica”: ein Färding / *Wehrdings* (Phras. 1638, 373); bet 18.–19. gs. vārdnīcās jau reģistrēta latviskotā forma ar izskaņu *iņš*, piem., *Ferding, Geld, tas wehrdiņš* (Lange 1777, 235); *Ferding, wehrdinsch*, (eiduks) (Stender 1789 II 237); *wehrdinsch, der Ferding* (1½ Kop.) (Brasche 1875, 188); *wehrdinsch, -na, ein Ferding* (eine nicht mehr geltende Münze, 1½ Kop.) (Ulmann 1872, 334).

J. Langija reģistrēto formu ar *-ings* balsta arī izlosknēs lietotais *vērđiņģis* (= *vērđiņš*) Pērkonē (EH II 776), *vērđiņģis* Rucavā (FBR VIII 142), arī *vērđiņš, vērđiņģis*, dem. *vērđindziņš*, var. *vērđinītis* ‘ein Ferding (eine nicht mehr geltende Münze = 1 1/2 Kopeken)’ no dažādiem avotiem (ME IV 560–561).

Leksēma reģistrēta arī tautasdziesmās, piem., *Rubuļi, dālderī, ta pādes nauda; / Šiliņģi, vērđiņģi ubagu nauda.* (LD 1795–1 Nīcā un Rucavā); *Tautas dēls lepnī jāja / Ar tapnatu kumeliņu; / Ne šķiliņš, ne vērđiņš, / Abas rokas kabatā.* (LD 14513 Talsos) un frazeoloģijā, piem., *Nav (ne) plika (arī sarkana) vērđiņa vērts* sarunvalodā ‘saka par ko nevērtīgu’, *Nevar izspiest ne plika vērđiņa* sarunvalodā ‘saka, ja (kādam) nav ar ko atlīdzināt’ (LLVVe; LFV I 393, 395–397; II 148).

5. att. Vērđiņš, Livonijas ordeņa mestra Voltera fon Pletenberga un Rīgas arhibīskapa Jaspera Lindes kopkalums, 1515. gads (divas monētas kreisajā pusē). Vērđiņš, Rīgas arhibīskapa Lindes un Livonijas ordeņa mestra Voltera fon Pletenberga kopkalums, Rīga, 1516. gads (divas monētas labajā pusē) (Ducmane, Ozoliņa 2013, 36, 38)

< vlv. *vērdink* 'der vierte Teil einer Münze' (ME IV 561).

Leksēma *vērđiņš*, citos avotos arī *vērđiņģis*, *vērđindzis* u. tml., skaidrota dažādi, piem., 1. 'sīknaudas gabals, 13. gs. $\frac{1}{4}$ markas (verdink); kopš 16. gs. citu mazvērtīgu monētu nosakumus' (Konv. XXII 47085); 2. 'sena naudas vienība; attiecīgā monēta'; 3. 'ļoti maza naudas summa; arī sīknauda' (LLVVe); 'agrāku laiku monēta ar mainīgu vērtību' (Kursīte 2009, 516).

Vērđiņš bijusi naudas vienība ar mainīgu vērtību, piem., ap 1515. gadu Livonijā viena mārka tika pielīdzināta 4 vērdiņiem vai 36 šiliņiem. Vienā vērdiņā rēķināja 9 šiliņus vai 27 feniņus. Vērđiņus kala no $14 \frac{7}{8}$ lotu (930. raudzes) sudraba svāra mārkas, šiliņus no $4 \frac{7}{12}$ lotu (286. raudze), bet feniņus – no $3 \frac{5}{8}$ lotu (227. raudze) sudraba mārkas, tāpēc vērdiņi kā vērtīgākās monētas pamazām no apgrozības pazuda; 1525. gadā Livonijā vērdiņš tika pielīdzināts jau 10 šiliņiem, 16. gs. 30. gados tas sasniedza jau 12 šiliņus (Ducmane, Ozoliņa 2013, 36). Kā norādījis E. Dunsdorfs, „Rīgas galvenā nauda bija 16. gadsimtenī kaltā mārka, bet 17. gadsimtenī kala vērdiņus un šķiliņus. 1 mārka skaitīja 2 vērdiņus jeb 18 šķiliņus. Ar karaļa Gustava Ādolfa atļauju 1621. gadā vērdiņus un šķiliņus pieskaņoja poļu grašiem, pie kam vērdiņus izkala kā poļu trīsgrašu gabalus, bet šķiliņš līdzinājās $\frac{1}{3}$ graša [...]”, turklāt „hercogistē 17. gs. pirmajā pusē bija tādi pati nauda kā Rīgā.” (Dunsdorfs 1964, 510–511).

Selta=gab=bals, ein Ducat, ungerischer Gulden. Kan auch also genannt werden ein Doblun. Rosenobel, etc. (Langius 1685, 249).

Naudas vienības nozīmē vārdu savienojums *zelta gabals* fiksēts arī citās 17.–19. gs. vārdnīcās, piem., ein Vngarischer Gulden / *Sällta=ghabbals* (Phras. 1638); *Selta gabbali*, Dukaten (Lange 1773, 293); *selta gabbali*, Goldstucke, *selta nauda*, Dukaten (Stender 1789 I 259); Goldmünze, *selta naudas gabals*, Goldstück, *selta gabals*; *selta-naudas gabals* (Ulmann 1880, 353, 354).

Sal. lietojumu dainās, piem., *Es nopirku arajiņu / Par kadiķu vezumiņu; / Nu es viņu neatdotu / Ne par zelta gabaliņu*. (LD 24762-1 Cīravā); *Dziesmitēma, līgsmitēma / Sev lūkoju līgaviņu; / Citi puiši nedabuja / Ne par zelta gabaliņu* (LD 589-2 Bārtā); *Irbīt gula ceļmalā, / Baida manu kumeliņu. / Tu, irbite, nezinaji, / Ko maksaja kumelinis: / Maksaj manis kumelinis / Divi simti piecdesmit; / Maksaj pate braucejiņa / Divi zelta gabaliņi* (29753-0 Nīcā, Tosmarē (Grobiņā)).

Leksēma *zelts* sastopama arī latviešu sakāmvārdos un parunās, piem., *Zelts ir pasaules atslēga* (1765, 4596); *Kas zeltu mīl, tas nepaliks taisns* (961,

6. att. 12 dukāti, kalti Rīgā
1525. gadā Livonijas or-
deņa mestra Voltera fon
Pletenberga laikā (Ducma-
ne, Ozoliņa 2013, 44)

4210); *Zeltu domā, praulus atrod* (1341, 30064); *Spīd kā zelts* (280, 1487) (plašāk sk. LSP 1957, 156, 220, 319).

Zelta gabala resp. *Zelta naudas vērtību apliecina arī vēsturiskie avoti*: „*Zelta nauda savas augstās vērtības dēļ bija gan piemērota lieliem darījumiem un ārzemju tirdzniecībai, bet pavisam nepiemērots maksāšanas līdzeklis sīkajiem ikdienas darījumiem. Šī iemesla dēļ ļaudis sūdzējās par sudraba naudas trūkumu*” (Dunsdorfs, Spekke 1964, 520).

Zelta nauda (saukta arī *guldenis* vai *dukāts*) bija dažāda: „Latvijā 16. gadsimtenī bija apgrozībā vairāk par 30 dažādu ārzemēs kalto guldeņu sugu. Kad 1560. gadā iekļāva Grobiņu Prūsijai, līgumā bija paredzēti kursi 12 guldeņu sugām, pēc kādiem aizdevums būs jāatmaksā. Gadsimteņa pirmajā pusē Livonijā svarīgākais bija Reinas guldenis (*Rynsch gulden*), kā redzams pēc 1504. gada atlaidu pārskata. [...] Kopš 1500. gada Reinas guldenī bija 18 karāti 6 greni (2,520 grami) zelta, 4 karāti 5 greni sudraba un 1 karāts 13 greni vara. [...] Mazvērtīgākais guldenis, kas apgrozījās Livonijā bija Hornas guldenis. [...] Tajā bija nepilni 10 karāti zelta (1,267 grami). [...] Mazvērtīgs bija arī otrs *Nīderlandes* guldenis – *Dāvida guldenis*. [...] Samērā svarīgs starptautiskā satiksmē bija ungāru guldenis. Reizēm to sauca par dukātu.” (Dunsdorfs, Spekke 1964, 529).

Sal. *dukāts* ‘sena naudas vienība; attiecīgā (sudraba vai zelta) monēta’ (LLVVe); *guldenis* vēst. ‘zelta, vēlāk sudraba monēta vairākās Viduseiropas valstīs no 13. gadsimta līdz 19. gadsimtam’ (LLVVe).

Secinājumi

J. Langija vārdnīcā (1685) iekļauto naudas vienību skaits nav liels; tās pazīstamas un iekļautas lielākajā daļā 17.–19. gs. vārdnīcu; te vērojama arī zināma savstarpējā pārmantojamība, piem., J. Langijs pārņēmis G. Manceļa fiksētās leksēmas, savukārt J. Lange atsaucas uz J. Langiju u. tml.

Cilmes ziņā lielākā daļa J. Langija vārdnīcā lietoto naudas vienību ir ģermānismi (*dālderis, diķis, grosis, mārkā, šķiliņģis, vērdiņģis*). Reģistrēti arī atsevišķi iespējami lituānismi (*aiduks, skatiks*).

No mūsdienu viedokļa lielākā daļa rakstā analizēto leksēmu uzskatāmas par novecojušām, jo zudis to lietojums, tas fiksēts vien atsevišķās vārdnīcās, kā arī liela daļa aplūkoto leksēmu sastopamas latviešu folklorā vai frazeoloģijā (*dālderis, diķis,aiduks, grosis, mārkā* u. c.), kas apliecina vēsturiski to plašo lietojumu latviešu tautā, kā arī kopumā naudas nozīmi ikvienas nācijas kultūrvēsturē.

Kā rāda analizētais materiāls un kultūrvēsturiskie avoti, naudas vienību lietojums tagadējā Latvijas teritorijā, kā arī īpaši Lejaskurzemē bijis visai plašs, kā arī tās bijušas tautai pazīstamas, ko apliecina to izmantojums tautasdziesmu materiālā, kā arī vēsturiskie avoti, jo, kā norāda arī E. Dunsdorfs un A. Spekke, „Lejaskurzemes zemniekiem tā bija krietna skola – orientēties šai sarežģītajā naudas iekārtā.” (Dunsdorfs, Spekke 1964, 539).

Avoti un literatūra

- Brasche 1875 – *Allererfte Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für Deutsche von G. Brasche*. I. Abteilung: Grammatik, II. Abteilung: Lettisch-Deutsches Lexikon, III. Abteilung: Deutsch-Lettisches Lexikon, IV. Abteilung: Gesprächslehre. Libau: Verlag von G. L. Zimmermann.
- Ducmane, Ozoliņa 2013 – Kristīne Ducmane, Anda Ozoliņa. *Naudas laiki Latvijā. No mārkas un vērdiņa līdz latam un eiro*. Rīga: A/S „Lauku Avīze”.
- Ducmane, Vēciņš 1995 – Kristīne Ducmane, Ēvalds Vēciņš. *Nauda Latvijā*. Rīga: Latvijas Banka.
- Dunsdorfs 1962 – Edgars Dunsdorfs. *Latvijas vēsture. 1600–1710*. Uppsala: Daugava.
- Dunsdorfs, Spekke 1964 – Edgars Dunsdorfs, Arnolds Spekke. *Latvijas vēsture. 1500–1600*. Stokholma: Daugava.
- EH I, II – Jānis Endzelīns, Edīte Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1.–2. sējums. Rīga, 1934–1946.
- Elger 1683 – [Georgii Elger.] *Dictionarium Polono-Latino-Lottavicum. Opus posthumum*. R. P. Georgii Elger [...]. Vilnae, 1683.
- Elvers 1748 – Caspar Elvers. *Liber memorialis letticus*. Rīga: Samuel Lorenz Fröltch.
- Fürecker 1685 [1997] I – Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusahmen geschrieben und mit fleiß gesamlet Von Christopher Fürecker. Trevor G. Fennell. *Fürecker's dictionary: the first manuscript*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Fürecker 1685 [1998] II – Christoph Füreckers Candidat des Predigtamts in Kurland lettisch-deutschen Wörterbuchs erster theil A–P, zweyter Theil R–Z. Trevor G. Fennell. *Fürecker's dictionary: the second manuscript*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1998 [1685].
- Karulis 2001 – Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots.
- Konv. – *Latviešu konversācijas vārdnīca*. I–XXI sējums. Galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlārs. Rīga, 1927–1940.
- Kursīte 2009 – Janīna Kursīte. *Tautlietu vārdene*. Rīga: Nemateriālās kultūras mantojuma valsts aģentūra.
- Lange 1773 – *Lettisch-Deutscher Theil des vollständigen Lettischen Lexici, darinnen nicht nur sämtliche Stammwörter dieser Sprache sammt ihren Abtämmlingen, sondern auch die feltene, nur in gewissen Gegenden gebräuchliche Wörter, zum Nachschlagen, angezeigt werden*. Schloß Ober//Pahlen.
- Lange 1777 – *Vollständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexicon, nach den Hauptdialekten in Lief- und Curland ausgefertigt von Jacob Lange*, Generalsuperintendenten der Herzogthums Liefland. Mitau, gedruckt bey I. Fr. Steffenhagen, Hochfürftl. Hofdrucker.
- Langius 1685 – *Lettisch-Deutsches Lexicon worinnen Der Lettischen Sprachen Gründe, Wörter, Bedeutung und Gebrauch in deutscher Sprachen gezeigt und erkläret werden*. Sampt einer kurzen

- Grammatica, wodurch Den Außländern ein richtiger Weg gewiefen wird zur Erlernung der Lettifchen Sprachen leichtlich zukommen, geftellet vnd außgegeben von Johanne Langio, Paftoren zur Ober vnd Nieder=Bartaw in Curland. *Nicas un Bārtas mācītāja Jāna Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Pec manuskripta fotokopijas izdevis un ar īsu apcerējumu par Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E. Blese. Rīga: Latvijas Universitāte, 1936.
- LD – Krišjānis Barons, Henrijs Visendorfs. *Latvju dainas*. 1.–6. sēj. Jelgava, Sanktpēterburga, 1894.–1915.
- Lettus 1638 – *LETTUS, Das ift Wortbuch / Sampt angehegtem täglichem Gebrauch der Lettifchen Sprache; / Allen und jeden Außheimifchen / die in Churland / Sengallen und Lettifchem Liefplande bleiben / vnd fich redlich nehren wollen / zu Nutze verfertigt / Durch / GEORGIVM MANCELIVM Sengall. der H. Schrifft Licentiatum &c. Erster Theil*. Gedruckt vnnnd verlegt zu Riga / durch Gerhard Schröder / Anno M. DC XXXVIII [1638].
- LFV I–II – Alise Laua, Silvija Veinberga, Aija Ezeriņa. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. I daļa A–M; II daļa N–Z. Rīga: Avots.
- LLVve – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Elektroniskā versija. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv/> [skatīts 2017. gada 5. februārī].
- LSDe – *Latviešu sakāmvārdu datorfonds*. Pieejams: <http://valoda.ailab.lv/folklorasakamvardi/> [skatīts 2017. gada 5. februārī].
- LSP 1957 – *Latviešu sakāmvardi un parunas*. Izlase. Sakstādījusi E. Kokare. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- LVVV – *Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca*. Pieejams: <http://tezaurs.lv/llvv-exp/> [skatīts 2017. gada 5. februārī].
- ME I–IV – Kārlis Milēnbahs. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. 1.–4. sējums. Rīga, 1923.–1932.
- Phras. 1638 – *PHRASEOLOGIA LETTICA, Das ift: Täglicher Gebrauch der Lettifchen Sprache*. Verfertigt / durch GEORGIUM MANCELIVM, Sengallum, der H. Schrifft Licentiatum &c. Ander Theil. Diefem ift beygefüget das Spruchbuch Salamonis. Zu Riga Gedruckt vnnnd Verlegt durch Gerhard Schröder.
- SD 1677 – *DICTIONARIUM TRIUM LINGVARUM, In vfum Studiofæ Iuuentutis, AVCTORE R. P. CONSTANTINO SZYRWID è SOCIETATE JESU Cum Superiorum permiffu editum*. Qvarta editio recognita & aucta. VILNÆ, Typis Academicis Societatis IESV. Anno Domini M. DC. LXXVII. [1677]. Pieejams: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=53>.
- Stender 1789 I–II – *Lettitches Lexikon*. In zween Theilen abgefasset, und den Liebhabern der lettischen Litteratur gewidmet von Gotthard Friedrich Stender, Präpofitus emeritus zu Selburg, Paftor zu Selburg und Sonnaxt, und der k. d. G. zu Göttingen M. Mitau, gedruckt bey I. F. Steffenhagen, Hochfürftl. Hofbuchdrucker.
- Ulmann 1872 – *Lettitches Wörterbuch*. Erfter Theil. Lettiſch-deutſches Wörterbuch von Biſchof Dr. Carl Chriſtian Ulmann, Riga.
- Ulmann 1880 – *Lettitches Wörterbuch von Ulmann und Braſche*. Zweiter Theil. Deutſch-lettifches Wörterbuch mit Zugrundelegung des von Biſchof Dr. Carl Chriſtian Ulmann zurückgelaffenen Manuscriptes bearbeitet von Guftav Braſche, Paftor emer., Riga u Leipzig.
- Zemzaris 1981 – Jānis Zemzaris. *Mērs un soars Latvijā 13.–19. gs*. Rīga: Zinātne.
- Фасмер I 1986 – Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Том I. Москва: Прорпеец.

Liene Markus-Narvila

PASENUSI LEKSIKA J. LANGIJO ŽODYNE (1685): PINIGINIŲ VIENETŲ PAVADINIMAI

Santrauka

Pinigai nuo seno yra tapę neatsiejama kiekvienos tautos gyvenimo realija. Latvių liaudies dainų medžiaga rodo, kad senas ir svarbus vaidmuo jiems skirtas ir latvių tautos gyvenime. Pinigais įvardytos ne tik mokėjimo, atsiskaitymo priemonės, juos įvardijančios leksemos pasitelktos ir gyvenimo gerovei, pertekliui, svarbiems žmogaus gyvenimo ritualams iliustruoti.

Į J. Langijo žodyną (1685) įtrauktų ir straipsnyje išanalizuotų šio tipo leksemų skaičius nėra didelis – jų surasta 11 (*ārtaugs, dālderis, diķis, eiduks, grosis, kauss, mārka, skatiks, šķiliņģis, vērđiņģis, zelta gabals*). Dar keletas aptiktų leksemų (pvz., *sīknauda, vara nauda* ir kt.) detaliau nenagrinėtos, nes jos tiesiogiai piniginių vienetų neįvardija. Visos rastos leksemos yra žinomos iš daugelio XVII–XIX a. žodynų. Reikia pažymėti, kad žodynų rengėjai jas dažnai perimdavo iš savo pirmtakų. Pavyzdžiui, J. Langijas dalį žodžių nusižiūrėjo iš G. Mancelio žodyno, o J. Langiju, rengdamas savo žodyną, rėmėsi J. Langė.

Kilmės požiūriu didžiausioji dalis J. Langijo žodyne rastų pinigų pavadinimų yra germanizmai (*dālderis, diķis, grosis, mārka, šķiliņģis, vērđiņģis*), kur kas mažesnę dalį rastų žodžių būtų galima laikyti lituanizmais (*eiduks* (?), *skatiks*).

Žvelgiant iš dabartinės perspektyvos, didžiąją dalį nagrinėtų leksemų reikia laikyti pasenusiomis. Dabartiniai kalbos vartotojai jų nebevartoja, šios leksemos randamos tik žodynuose, folklorinėje medžiagoje ir frazeologijoje (*dālderis, diķis, eiduks, grosis, mārka* ir kt.). Visa tai liudija, kad kur kas didesnio ir svarbesnio šios leksinės grupės žodžių vaidmens, palikusio ryškų pėdsaką latvių (kaip ir visų kitų tautų) istoriniame ir kultūriname pavelde, būta praėityje.

Surinkta medžiaga ir istoriniai-kultūriniai šaltiniai byloja, kad piniginių vienetų ir juos įvardijančių leksemų paplitimas dabartinės Latvijos teritorijoje buvo visai nemenkas. Ne išimtis ir Žemutinė Kuržemė. Tai ga-

lētų iliustruoti mintis iš E. Dunsdorfo ir A. Spekės veikalo: *Lejaskurzemes zemniekiem tā bija krietna skola – orientēties šai sarežģītajā naudās iekārtā* (lt. „Žemutinės Kuržemės valstiečiams teko įveikti nelengvą iššūkį – susiorientuoti šioje painioje pinigų raizgalynėje“ (Dunsdorfs, Spekke 1964, 539).